

Історія

УДК 94:323.272(477=162.3)''1917/1921''

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16595106>

**Чеська етнічна меншина України в роки Визвольних змагань
(1917–1921)**

Погуляєв Олександр Ігорович,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла

Коцюбинського, м. Вінниця, Україна,

<https://orcid.org/0000-0001-6316-0616>

Прийнято: 14.07.2025 | Опубліковано: 30.07.2025

***Анотація.** Метою статті є комплексне дослідження політичних, юридичних, економічних, соціальних, освітніх і культурних аспектів розвитку чеської етнічної меншини в Україні в період Визвольних змагань 1917–1921 рр. Дослідження спрямоване на аналіз впливу революційних подій, зокрема діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії, на становище чехів, а також оцінку їхньої адаптації до мінливих умов у контексті швидкої зміни влади. Особливу увагу приділено прогресивним законодавчим ініціативам, таким як закон про національно-персональну автономію, який став унікальним явищем у світовій практиці, гарантуючи етнічним меншинам, зокрема чехам, право на самоврядування та розвиток національної ідентичності.*

***Методологічна основа** дослідження базується на використанні історичних методів (хронологічного, порівняльного, ретроспективного) та*

правового аналізу для вивчення нормативно-правових актів, які регулювали становище чеської меншини напередодні у період правління українських урядів. Порівняльний підхід дозволяє простежити зміни в економічному, соціальному та культурному статусі чехів у добу від імперської політики Російської імперії до більшовицької окупації. Використання архівних джерел, зокрема матеріалів Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки, а також сучасної історіографії, забезпечує ґрунтовне висвітлення теми.

Результати дослідження свідчать, що міграція чехів на українські землі в другій половині XIX – на початку XX ст. була зумовлена економічними та політичними факторами, зокрема пільгами від уряду Російської імперії, який заохочував переселення чехів до західних губерній. Українська революція відкрила чехам широкі політичні та юридичні можливості, зокрема завдяки закону про національно-персональну автономію, який гарантував рівні права та сприяв розвитку освіти й культури. Гетьманат Скоропадського, попри консервативний підхід, забезпечував захист приватної власності та економічний розвиток. Однак прихід більшовиків призвів до обмеження прав чехів, розкуркулення та масової еміграції, що негативно позначилося на їхньому становищі. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення історичного досвіду міжетнічних відносин в Україні в контексті сучасних викликів, пов'язаних із європейською інтеграцією та захистом прав національних меншин. **Висновки** статті підкреслюють прогресивність ідеалів Української революції, які випередили свій час, та їхнє значення для формування толерантної етнополітики. Дослідження сприяє глибшому розумінню ролі чеської меншини в історії України та її внеску в культурне розмаїття.

Ключові слова: чеська етнічна меншина, Визвольні змагання, національно-персональна автономія, Українська Народна Республіка, Другий Гетьманат, Директорія.

Czech ethnic minority of Ukraine during the years of the Liberation Struggles (1917–1921)

Oleksandr Pohuliaiev,

PhD (History), Senior Lecturer of the Department of History of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0001-6316-0616>

***Abstract.** The purpose of this article is to comprehensively examine the political, legal, economic, social, educational, and cultural dimensions of the development of the Czech ethnic minority in Ukraine during the Ukrainian War of Independence (1917–1921). The study aims to analyze the impact of revolutionary events, particularly the activities of the Ukrainian Central Rada, the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky, and the Directory, on the status of the Czech community, as well as to assess their adaptation to the rapidly changing political landscape. Special attention is devoted to progressive legislative initiatives, such as the law on national-personal autonomy, which was a unique phenomenon in global practice, granting ethnic minorities, including Czechs, the right to self-governance and the preservation of their national identity.*

***The methodological framework** of the study relies on historical methods (chronological, comparative, and retrospective) and legal analysis of normative acts that regulated the status of the Czech minority before and during the Ukrainian Revolution. A comparative approach enables tracing changes in the economic, social, and cultural standing of Czechs from the period of the Russian Empire's*

policies to the Bolshevik occupation. The use of archival sources, including materials from the Central State Archive of Public Associations and Ukrainica, alongside contemporary historiography, ensures a thorough exploration of the topic.

***The findings** reveal that the migration of Czechs to Ukrainian lands in the second half of the 19th and early 20th centuries was driven by economic and political factors, particularly incentives provided by the Russian Empire, which encouraged Czech settlement in its western provinces. The Ukrainian Revolution offered Czechs unprecedented political and legal opportunities, notably through the law on national-personal autonomy, which guaranteed equal rights and fostered educational and cultural development. The Hetmanate, despite its conservative stance, ensured the protection of private property and supported economic progress. However, the Bolshevik regime curtailed these rights, leading to dispossession and mass emigration, which significantly undermined the Czech community's position. The relevance of this study lies in its contribution to understanding the historical experience of interethnic relations in Ukraine, particularly in light of contemporary challenges related to European integration and the protection of minority rights. **The article's conclusions** highlight the progressive ideals of the Ukrainian Revolution, which were ahead of their time, and their significance for shaping a tolerant ethnic policy. The study enhances our understanding of the Czech minority's role in Ukraine's history and its contribution to the region's cultural diversity.*

***Keywords:** Czech ethnic minority, Liberation Struggle, national-personal autonomy, Ukrainian People's Republic, The Second Hetmanate, The Directorate.*

Постановка проблеми. Демократичні ідеали та проєвропейські стандарти ставлять низку вимог перед Україною. В сучасному світі національні особливості не перешкоди для спілкування, а культурне багатство.

Чехи як і українці протягом століть були змушені відстоювати свої права в чужих імперіях. Обидва народи розпочали власні Визвольні змагання

наприкінці Першої світової війни, які для чехів завершилися успіхом, а для українців – поразкою.

Економічні та політичні причини спонукали тисяч чехів оселитися поруч з українцями, які згодом стали свідками прогресивних ідей Української революції 1917–1921 рр. Саме за правління українських урядів етнонаціональні питання, в тому числі про чехів, отримали законодавчі гарантії у нормативно-правових актах Української Центральної Ради та Директорії, які відзначилися новаторством і системним характером. Найбільшим революційним здобутком стало законодавче закріплення інституту національно-персональної автономії зусиллями УЦР.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Чеська етнічна меншина привертала увагу дослідників переважно в працях присвячених міжетнічним питанням в історії України. Розпочати вивчення етнополітичних процесів в Україні, зокрема в такий складний період як Визвольні змагання 1917–1921 рр., дозволило проголошення незалежності України 1991 р. В 1990-х роках з'являються праці А. Гриценка [8] та Ю. Луцького [16; 17], в яких дослідники вперше привернули увагу до чеського елементу революційної доби. Наприкінці 1990-х років І. Заславський [10] та Г. Мокрицький [19] приділили увагу чеським колоніям саме на Волині, регіону де меншина була представлена найбільше. Проте О. Воловик та Н. Рішан [5] доводять, що чехи заснували власні компактні поселення і в інших регіонах, зокрема на Вінниччині.

У 2000-х роках становище волинських чехів продовжили досліджувати А. Хоренков [25], Г. Шпиталенко [31]. Дослідники висвітлили причини та процес чеської міграції на українські землі, акцентуючи на економічних мотивах колоністів. В 2012 р. була опублікована монографія Ю. Поліщука [22], одним з об'єктів якої була чеська меншина. Праця представляє імперську політику щодо етнічних меншин напередодні революційних подій та дозволяє встановити підґрунтя для порівняння зміни становища народів України в ході

частої зміни влади. 2013 р. М. Лазарович [14] в своїй монографії проаналізував і порівняв етнотонаціональну політику українських урядів в роки Визвольних змагань 1917–1921 рр. Значний внесок в дослідження періоду Української революції зробив В. Устименко [24], зокрема його стаття присвячена формуванню правничої бази Українською Центральною Радою. Розвиток чеської освіти представлений в працях С. Умінського [23], О. Погуляєва, Р. Прилипка [21], І. Чуян [30]. Автори доводять, що незважаючи на труднощі викликані боротьбою за владу в період Визвольних змагань, чехам вдалося зберегти один з найкращих показників відсотку грамотності серед інших народів України. Отже, сучасна історіографія потребує праці узагальнюючого характеру, яка б комплексно висвітлювала місце та роль українських чехів в період Визвольних змагань 1917–1921 рр. в історико-правовому аспекті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження чеської етнічної меншини в Україні в період Визвольних змагань 1917–1921 рр. залишається недостатньо висвітленим у сучасній історіографії, особливо в контексті комплексного аналізу політичних, юридичних, економічних, соціальних, освітніх і культурних аспектів. Більшість праць зосереджувалися на окремих регіонах, зокрема Волині, або розглядали чеську меншину в загальному контексті міжетнічних відносин, не приділяючи належної уваги системному впливу революційних подій на її становище. Зокрема, бракує узагальнюючих досліджень, які б розкривали роль законодавчих ініціатив, таких як закон про національно-персональну автономію, який заклав основи широких громадських свобод для чехів, а також їхньої економічної та культурної адаптації в умовах швидкої зміни влади. Недостатньо досліджено вплив більшовицької політики на чеські громади в період її становлення протягом 1919–1921 рр.

Формулювання цілей (постановка завдання). Мета дослідження: проаналізувати політичні, юридичні, економічні, соціальні, освітні та

культурні аспекти розвитку чеської етнічної меншини в Україні в період Визвольних змагань 1917–1921 рр., визначивши вплив революційних подій і законодавчих ініціатив на її становище. **Завдання:**

- висвітлити економічні мотиви та умови міграції чехів на українські землі напередодні революції;
- дослідити політичні та юридичні можливості чехів у контексті діяльності Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії;
- проаналізувати вплив закону про національно-персональну автономію на розвиток чеської громади;
- оцінити соціально-економічні та культурно-освітні зміни в житті чехів в умовах революційних подій;
- визначити наслідки більшовицької політики для чеської меншини, зокрема в контексті розкуркулення та еміграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу розглянемо економічні мотиви українських чехів. Переселення чеських родин на українські території, зокрема на Волинь, розпочалося у період між 1859 та 1861 роками. Значне зростання кількості чеських громад зафіксовано після ухвалення у 1870 році рішення Комітету міністрів Російської імперії щодо сприяння оселенню чехів на Волині. До 1914 року на ці землі прибуло близько 20 тисяч чехів. Серед переселенців були переважно протестанти, а також політичні активісти й громадські діячі, які виступали проти влади Габсбурзької монархії. Вони формували згуртовані громади у шести повітах: Дубенському, Луцькому, Рівненському, Житомирському, Новоград-Волинському та Овруцькому.

Згідно з даними Всеросійського перепису населення 1897 р., найбільша кількість чехів проживала у Волинській губернії, зокрема її південних повітах – 27670 осіб (0,9 % населення регіону), значно менше у Подільській (886) і

Київській (3294). Приїжджі здебільшого селилися у сільській місцевості, отримуючи значні пільги від російського уряду. Більшість чехів на Волині (97%) обирали для проживання села, тоді як у Подільській губернії 82% чехів жили в сільській місцевості, а в Київській губернії частка міських жителів серед чехів складала 33%. На початку XX ст. міграція чехів на українські землі поступово зменшилася [22, с. 124-125].

До початку Першої світової війни на теренах Російської імперії проживало приблизно 50 тисяч чехів. Станом на 1914 рік в Україні та інших регіонах імперії сформувався невеликий, але економічно впливовий прошарок чеських бізнесменів і власників землі. Вони контролювали низку промислових об'єктів, торговельних закладів, магазинів, складських приміщень і закладів громадського харчування [17, с. 123].

Чехи не мали правових обмежень для відкриття власних підприємств. Як результат, наприклад, у Житомирі працювали пивні заводи І. Махачека та Л. Янси, а у с. Крошні І. Альбрехта. Були побудовані невеликі пивзаводи Кліха у Ольшанці і Вебера у Високо-Чеському. Венцеслав Швиговський. допоміг у Києві заснувати машинобудівні заводи «Гретера та Криванека», «Фільверта та Дедіни», «Унгерманна й Неєдлих», майстерні автомобільної фірми «Лаурін і Клемент» та інші підприємства [12, с. 29-30].

На відміну від німців чеські колоністи на початку 1917 р. не були позбавлені своїх землеволодінь російською владою. Проте вони здебільшого заселяли неродючі території Луцького, Володимир-Волинського, Новоград-Волинського, Житомирського та Овруцького повітів. Оскільки родючі землі Житомирського та Овруцького повітів у цей час вже мали своїх господарів, тут чехам доводилось вдаватись до вирубки та корчування лісів [31, с. 161].

Значну роль у соціально-економічному розвитку чеської громади в Україні відігравав «Союз чехословацьких товариств у Росії». Основним завданням організації було зміцнення юридичного статусу чехів, які мешкали

на території Російської імперії, з особливим акцентом на отриманні автономії для чеських громад на Волині. Активна діяльність Союзу щодо згуртування чеських переселенців сприяла створенню 15 нових товариств в Україні у період із травня по серпень 1917 р.. Окрім цього, Союз брав участь у розв'язанні економічних питань, зокрема сприяв відкриттю кредитних установ, які надавали чехам позики для розвитку їхніх господарств. Разом із чеськими товариствами організація розробляла проекти для налагодження торговельних зв'язків із Чехословаччиною після завершення війни [14, с. 57].

Чехи мали можливість орендувати землю, але використовували це право досить стримано. Станом на середину 1917 р. орендовані ділянки становили не більше 3% від загальної площі земель, що перебували у володінні чехів. Проте в окремих населених пунктах, таких як села Грушвиця та Новини Дубенського повіту, чеські господарства повністю залежали від орендованої землі [14, с. 64].

Переважна більшість чеських переселенців на Волині усвідомлювала небезпеку, яку несла більшовицька окупація. У 1919 р. низка чеських сіл, зокрема Чеська Крошня та Чеські Сміхи, відмовилася визнавати самопроголошений радянський уряд. Обмеження громадських, соціальних і культурних прав, запроваджені більшовиками, спонукали багатьох чехів емігрувати до своєї історичної батьківщини. Лише незначна частина чеської спільноти залишалася в регіонах, де більшовики активно проводили пропагандистську роботу [26, арк. 2-6].

У результаті більшовицької окупації кількість чехів в Україні на початку 1920-х рр. істотно зменшилась. Густота чеських колоній на Волині не була щільною. В окремих районах відсоток чеського населення сягав 4% [6, с. 76]. На підставі декретів радянської влади про національні сільради, чехам вдалося організувати 12 сільрад у Східній Волині [20, с. 210].

У чеських колоніях комітети бідноти не створювалися. Ідея комун не знаходила підтримки серед чехів. Між переселенцями та більшовиками нерідко виникали конфлікти, що подекуди переростали у збройні сутички. Політика розкуркулення 1920–1921 рр. завдала серйозного удару по економічному становищу чеських громад. Перерозподіл земель на користь українських селян посилив напругу в міжнаціональних відносинах [27, арк. 6].

Далі необхідно проаналізувати політичні і правові можливості та перспективи. Громадський рух українських чехів існував в умовах лояльної політики та законодавства російського уряду стосовно чеської меншини, посиленні впливу слов'янофілів, прагненні царизму створити у західних регіонах імперії силу, яка б протистояла полякам, а також українцям, національні прагнення яких придушувались різними засобами.

Напередодні Української революції ключову роль у громадському житті чехів в Україні відігравала Народна чеська рада (далі – НЧР) – незалежне об'єднання патріотичних сил, яке прагнуло протистояти німецькому впливу на території Богемського королівства. Закордонний відділ НЧР зосереджувався на підтримці зв'язків із чеськими громадами та національними організаціями за межами батьківщини, а також на теоретичному й практичному розв'язанні питань, пов'язаних із проблемами переселенців [6, с. 33-34].

В роки Першої світової війни на засіданні авторитетної громадської організації чехів Києва – товариства імені Яна Амоса Коменського було прийнято рішення скликати великі збори чехів переважно українських губерній для прийняття петиції до царя Миколи II із висловленням своєї підтримки у війні та проханням про перехід у російське підданство. Одночасно, у серпні 1914 р. московський «Чеський комітет» звернувся до російського міністерства оборони з проектом організації чеських легіонів у Росії [3, с. 41].

8 серпня 1914 року в Києві під час спільного засідання представників чеських громад і товариства ім. Я. А. Коменського було створено Чеський

комітет допомоги жертвам війни (ЧКДЖВ). Очолив його відомий підприємець і громадський діяч Їндржих (Генрих-Ігнатій Ігнатійович) Їндржишек, який активно підтримував антигабсбурзький рух серед чеської меншини в Російській імперії. Наступного дня Комітет закликав чехів, які мешкали в українських губерніях формувати чеські військові загони [28, арк. 91].

Чеська громада усвідомила, що Лютнева демократична революція відкриває нові можливості для їхнього розвитку. Різні політичні сили серед чехів змагалися у демонстрації лояльності до Тимчасового уряду в Петрограді. Після визнання Української Центральної Ради російським Тимчасовим урядом як регіональної влади в Україні було укладено угоду про статус чехословацьких військових формувань у Росії, яка стосувалася співпраці як із петроградською, так і з київською владою. Томаш Масарик, майбутній перший президент Чехословаччини, підписав домовленість із секретарем міжнародних справ УНР Олександром Шульгиним (обіймав посаду з грудня 1917 р. до січня 1918 р.) щодо умов розміщення та забезпечення чехословацьких військ. Право на самовизначення народів, як ключовий елемент їхньої політичної ідеології, було основною вимогою чеських лідерів [4, с. 54].

Українська Центральна Рада послідовно підтримувала принцип рівності всіх народів, що було підтверджено ухваленням закону «Про національно-персональну автономію» від 22 січня 1918 р. Цей документ увійшов як сьомий розділ до Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. під назвою «Національні союзи». Згідно з ним, чеська громада отримала можливість самостійно розвивати своє національне життя в межах УНР через органи управління власного Національного союзу.

Для створення Національного союзу чеська меншина мала подати до Генерального Суду заяву, підписану щонайменше 10 000 громадянами УНР віком від 20 років, які ідентифікували себе як представники чеської

національності. Жодних обмежень за статтю чи релігією не встановлювалося. Генеральний Суд мав розглянути заяву публічно протягом шести місяців і повідомити про рішення Раду Народних Міністрів відповідною постановою. На основі членів Національного союзу формувався національний кадастр. При цьому кожен чех мав право вимагати виключення себе з цього кадастру [13].

У разі створення чеською меншиною власного Національного союзу вона отримала б право на законодавчу діяльність у рамках національно-персональної автономії. Це забезпечило б легітимне та ефективне представництво чеської громади в Україні. Закон «Про національно-персональну автономію» передбачав державну підтримку діяльності таких союзів, зокрема їхнє фінансування. Союз мав право встановлювати податки для своїх членів на загальнодержавних умовах і брати позики під власну відповідальність.

Органи чеського Національного союзу мали б статус державних установ. Вищим представницьким органом стали б Національні збори, а виконавчу владу здійснювала б Національна рада. Вирішення конфліктів між Національним союзом та органами УНР покладалося на адміністративний суд [13].

Загалом з початком Визвольних змагань політичні позиції чеської громади в Україні розкололися на два табори. Менша частина підтримувала чеський національний демократичний рух та Українську Центральну Раду. Натомість більшість симпатизувала «шанувальникам російської реакції в Києві», тобто діяльності «Союзу чехословацьких товариств у Росії». Проте протягом 1918–1919 років популярність Союзу поступово знижувалася. Його керівництво та ініціативи втрачали підтримку як серед чеської громади, так і з боку державних установ. У таких умовах відбувся третій з'їзд Союзу чехословацьких товариств, який проходив із 23 квітня по 1 травня в Київському університеті імені св. Володимира та Комерційному інституті.

На з'їзді провідну роль відіграли чеські військові та військовополонені, які сформували чехословацький корпус. Делегація від чеських колоністів була менш чисельною – лише 55 представників. Натомість делегати від військовополонених представляли 335 об'єднань, що налічували 22 890 чехів і словаків. Товариств, які представляли інтереси колоністів, було 20, а їхня загальна чисельність становила 5127 осіб [20, с. 135].

Наприкінці грудня 1917 року Чехословацька Національна Рада (ЧСНР) та уряд УНР уклали угоду, відповідно до якої чехословацькі військові формування, що раніше входили до складу російської армії, переходили під командування української армії. Таке рішення було зумовлене позицією Центральної Ради, яка оголосила про продовження війни проти Австро-Угорщини. Ця тверда позиція давала чехам і словакам можливість відновити боротьбу проти Габсбурзької монархії. Угодою також передбачалася можливість виходу УНР із війни з Центральними державами. У такому разі чехословацьким військам гарантувалося право безперешкодно залишити територію України [1, с. 76].

З відходом чеського корпусу з території України у березні 1918 р. активна діяльність чеських товариств завмерла до жовтня. Чеські політичні діячі виїхали до Чехії у березні, а у Києві залишилися лише ті з них, хто не схвалював курсу ЧСНР або був у конфлікті з його активними членами. Залишився активний громадський діяч з волинських чехів Вацлав Вондрак, якого невдовзі заарештували. Також у Києві перебував Венцеслав Швіговський – редактор єдиної чеської газети, що виходила в Україні – «Cechoslovan». Він мав досить приязні стосунки в українських колах [16, с. 275-277].

Чеські політичні діячі мали підстави остерігатися наслідків Брестського мирного договору 1918 року для своєї громади в Україні. Репресії проти чехів розпочалися ще до встановлення влади гетьмана П. Скоропадського. Багато чеських активістів, зокрема підприємців, опинилися поза законом. Наприклад,

В. Швець, власник крамниць на Хрещатику, втратив своє майно. Його скарга не була розглянута, а самого підприємця звинуватили у підтримці більшовизму, хоча йому вдалося уникнути арешту. Натомість доктор Вацлав Вондрак, провідний діяч чеського громадсько-політичного руху в Україні, провів два місяці у в'язниці через активну участь у формуванні Чеської дружини з колишніх військовополонених. Проте чеським діячам пощастило, що Київ перебував під впливом німецької адміністрації, а не австрійської, адже німці не поспішали передавати чехів австрійській поліції [8, с. 82-84].

Варто відзначити, що законодавство гетьманату Павла Скоропадського, хоч і поступалося своєю прогресивністю в національних питаннях у порівнянні з УНР, проте мало жодних ознак дискримінації за національним чи релігійним аспектом, попри яскраво виражену православну та проукраїнську риторичку [7]. Закон про тимчасовий державний устрій України статтями 14–22 гарантував громадські права, демократичні свободи, недоторканість житла та приватної власності, свободу пересування, зборів, друку [9].

В кінці жовтня 1918 р. розглядалася можливість заснування чехословацького консульства у Києві. З приходом до влади Директорії у 1918–1919 роках було створено нові військові відділи з чехів та словаків в Україні. Вони агітували за утворення чеських військових відділів з метою повалення Гетьманату Павла Скоропадського. 1 листопада 1918 р. у кімнаті 24 готелю «Прага» вони утворили таємну чеську групу «Союз визволення Росії». Згодом учасники групи дійшли висновку, що краще створити чеську дружину в Україні для допомоги Антанті, а не росіянам [25, с. 7-8].

Більшовицька влада значно ускладнила громадську активність чеської меншини в Україні. У чеських селах діяли традиційні організації, переважно релігійного спрямування, які обмежувалися діяльністю в межах окремих населених пунктів і не мали централізованого керівництва. Після 1919 року

чехи продовжували видавати власні журнали та літературу за підтримки чеських товариств, кількість яких суттєво зменшилася. Діяльність таких організацій, як «Чехословацьке народне об'єднання» та «Чеська матица шкільна», тривала, попри труднощі [11, с. 55]. Основною метою цих товариств було збереження економічних і культурних зв'язків чеської етнічної громади. Однак радянська влада вважала ці організації ворожими, звинувачуючи їх у складанні з «куркульсько-клерикальних елементів» і оголошуючи їх поза законом.

Попри все, чеська етнічна меншина боролася за свої права. 1 серпня 1921 р. з ініціативи чехословацького відділення Волинського губернського комітету був скликаний Перший з'їзд чеських колоністів Волині. З'їзд проходив у Селянському будинку у м. Житомирі. Делегатами були представники від селищ (1 делегат від 200 мешканців) та члени Комітету незаможників.

Більша частина чеських поселенців в Україні не вважала більшовицьку владу законною. Про це свідчать численні звіти Центрального комітету Чеської комуністичної групи. Зокрема, у документі від 24 червня 1919 р. повідомлялося, що громада «Чеських Сміхів» демонструє відверту ворожість до радянського режиму. Крім того, вказувалося, що значна кількість «буржуазних елементів», які не емігрували до Чехословаччини, залишилася в Житомирі та Крошні [26, арк. 2-6].

Окремо необхідно висвітлити перешкоди і досягнення чеської освіти та культури, яка розвивалася на найвищому рівні, проте і її не оминула політика русифікації. Особливо активно цей процес посилювався на початку 90-х років XIX ст. і тривав з різним рівнем інтенсивності, до початку Першої світової війни [2, с. 303]. Напередодні революції кількість чеських національних шкіл з бібліотеками була значною. Чехи спочатку утримували школи власним

коштом, навчання намагалися проводити рідною мовою за іноземними підручниками [5, с. 35-36].

Російська імперська влада поступово обмежувала використання чеської мови в освіті, надаючи перевагу російській. Ця політика зберігалася до Лютневої революції 1917 року. На посади вчителів призначалися виключно православні особи російського походження. Незважаючи на ці обмеження, чеська спільнота в Україні вирізнялася найвищим рівнем освіченості порівняно з іншими етнічними групами та українським населенням [19, с. 124].

Перед падінням російського самодержавства чеська видавнича діяльність в Україні пожвавилася. У Києві видавалися газети «Руський чех» і «Чехослован», які під час війни активно підтримували ідею визволення Чехії та Словаччини від Австро-Угорської імперії. Також у місті недовго виходили видання «Чехословацький щоденник» і «Чехословацький солдат». Чеська преса в Україні розвивалася автономно від російської пропаганди, оскільки її зміст не вступав у конфлікт із російськими інтересами [15, с. 133–135].

Свободи, проголошені новоутвореною українською владою, розширили права чеської етнічної меншини України. На з'їзді делегатів чеських громад Волині, що відбувся 10 вересня 1917 року, підкреслювалося, що освіта рідною мовою становить основу для гармонійного життя людини та є ключовою передумовою її подальшого розвитку [24, с. 82].

Законодавство УНР, спрямоване на регулювання діяльності навчальних закладів для дітей чеської етнічної меншини, передбачало їхню адаптацію до структури українських шкіл. Відповідно до освітніх норм, до 1–4 класів початкових шкіл нижчого рівня зараховували дітей віком від 6 до 10 років, а до 5–8 класів початкових шкіл вищого рівня – учнів віком від 10 до 14 років. Чеські абітурієнти мали необмежений доступ до середніх і вищих навчальних закладів [21, с. 26].

Початкові школи нижчого рівня фінансувалися чеськими громадами. Водночас уряд УНР, а згодом Гетьманат, надавав фінансову підтримку цим школам, повністю забезпечуючи функціонування початкових шкіл вищого рівня, а також гуманітарних і реальних відділень колегій. У період із березня 1917 р. по червень 1919 р. створювалися освітні заклади для подолання неписьменності серед чеської молоді, зайнятої на роботі [23, с. 116]. Мова відігравала ключову роль у функціонуванні чеських освітніх закладів. У початкових школах нижчого рівня усі дисципліни викладалися чеською мовою, тоді як у початкових школах вищого рівня та на реальному відділенні колегій чеська мова вивчалася лише як окремий предмет [23, с. 120].

1918 р. в Ковелі відкрили чеське початкове училище, яке фінансувалося коштом земської управи. Училище складалося з одного класу, де навчалося 20 учнів віком від 10 до 14 років. У Крошні діяло двокласне училище, в якому навчалося 149 дітей, із них 65 чеського походження віком від 7 до 14 років. Чеська школа в Житомирі утримувалася за рахунок Житомирського повітового земства, отримуючи щорічно 1000 рублів. Приміщення школи потребувало ремонту, а бібліотека була відсутня [26, арк. 10].

Українізація, розпочата Українською Центральною Радою, не завадила етнічним меншинам отримати юридичний захист та право розвивати власні духовні надбання. Із встановленням гетьманського режиму освіта та культура етнічних меншин України продовжувала розвиватися та користувалася чималою фінансовою підтримкою. Збереглося фінансування чеських навчальних закладів з обов'язковим введенням українознавчих дисциплін. Прихід Директорії та поновлення законодавства УЦР могли б сприяти подальшому розвитку освіти для етнічних меншин, однак втрата української державності унеможливила реалізацію демократичних принципів, спрямованих на забезпечення свободи й рівності для всіх народів. Такий ступінь толерантності до представників національних меншин на

законодавчому рівні став характерним для західних країн лише через кілька десятиліть, що підкреслює прогресивний характер ідей сформованих в роки Визвольних змагань [18, с. 108].

Завдяки безперешкодному розвитку освіти в роки правління українських урядів, з приходом до влади більшовиків чеська меншина зберігала найвищий рівень освіти серед представників інших народів України протягом 1920–1930 рр. [30, с. 107]. Серед труднощів варто виділити нестачу підручників та кваліфікованих вчителів [17, с. 124].

Реорганізація національних чеських шкіл більшовицькою владою почалася з 1920 р. на підставі декретів Радянської влади, але це освітнє будівництво розгорнулося не відразу. Працювали чеські школи у Крошні, Високому, Околку, Івановичах, Кручинці, Аліновці, Вільшанці та у Селянщині [17, с. 123].

У період 1920–1921 років більшовики подбали про видання чеськомовних газет комуністичного спрямування: «Хроніка», «Волинська правда» та «Революція». Ці видання проводили пропаганду проти політики президента Чехословаччини Томаша Масарика, зображуючи чеських легіонерів як жертв політичних інтриг. Близько 80% матеріалів у цих газетах стосувалися життя волинських чеських громад, зокрема проблем несправедливого розподілу земельних ресурсів і відмови заможних господарів підтримувати фінансування офіційних чеських шкіл [10, с. 152].

Висновки. Наприкінці XIX століття на українських землях склалися сприятливі економічні та правові умови для міграції чеського населення. Російська імперська влада створила законодавчу базу, яка сприяла переселенню чехів, надаючи їм пільги, зокрема звільнення від податків при купівлі нерухомості та доступ до вигідних банківських позик. Ці фактори, разом із іншими політичними й економічними обставинами, зумовили зростання чисельності чеської спільноти в регіоні.

Чеська етнічна меншина активно взаємодіяла з царським урядом у політичній сфері. Російська імперія через нормативно-правові механізми контролювала діяльність чеських організацій, прагнучи протидіяти впливу Австро-Угорщини.

З початком революційних подій 1917 р. чеська меншина, поряд з іншими етнічними групами України, отримала безпрецедентні політичні можливості та правові перспективи, які перевершували тогочасні стандарти інших країн. Хоча чехи не створювали власних політичних партій, значну роль у їхньому громадському житті відігравало київське відділення Чехословацької Народної Ради.

Політика українізації, започаткована Українською Центральною Радою, забезпечила чеській меншині юридичний захист і можливості для розвитку культурних і духовних надбань. Особливе значення мав закон «Про національно-персональну автономію», який гарантував чехам України права, недоступні їхнім співвітчизникам в Австро-Угорщині. Мережа чеських освітніх закладів розширювалася, а культура й освіта отримували значну фінансову підтримку за часів Гетьманату Павла Скоропадського. Відновлення законодавства УЦР за Директорії могло б сприяти подальшому розвитку чеської освіти, однак втрата української державності перешкодила реалізації ідеалів Української революції щодо свободи та рівноправ'я всіх народів. У 1920–1921 роках чеська спільнота опинилася в складних умовах через відсутність правових гарантій, соціального захисту та впровадження радянською владою політики воєнного комунізму, що спонукало значну частину чехів покинути територію України.

Список використаних джерел

1. Gerasymov T., & Romaniuk I. Entry to World War I: historical time and everyday aspects (based on the materials of Zhytomyr). *East European*

historical bulletin, 2024. № 30, P. 71-78. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.30.299898>

2. Kulyk V. Is Ukraine a Multiethnic Country? *Slavic review*, 2024. № 81(2), P. 299-323. DOI: <https://doi.org/10.1017/slr.2022.152>

3. Pohuliaiev O. Rights and perspectives of Czechs in Ukraine during the Ukrainian war of Independence (1917–1921). *East European historical bulletin*, 2024. № 32, 37–51. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.32.311506>

4. Венгерська В. Національні військові частини в умовах великої війни як складова державотворення: спільні витоки, відмінності та політичні наслідки діяльності. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2018. № 5. С. 47–64. DOI: <https://doi.org/10.35433/history.11183>

5. Воловик О. В., Рішан Н. А. Чехи на Вінниччині. *Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність*. Житомир, 1998. С. 35–37.

6. Гофман Ї. Чехи на Волині. Основні відомості. Прага, 1998. 94 с.

7. Грамота до всього українського народу від 29.04.1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003300-18#Text> (дата звернення: 01.07.2025)

8. Гриценко А. П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 – початок 1919 р.). *Історичні зошити. НАН України*. К., 1993. 228 с.

9. Закон про тимчасовий устрій України від 29.04.1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text> (дата звернення: 01.07.2025)

10. Заславський І. В. Волинські Чехи: маловідомі сторінки історії, чеські меншини за кордоном. *Вітчизна*, 1998. № 9-10. С. 148–155.

11. Ковба Ж. М. Пам'ятки чеської культури на Волині та волинських чехів у Чехії. *Матеріали 9 наук. історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20–23 січня 1998*. Луцьк, 1998. 128 с.
12. Колюх В. В. Про населення національних меншин на Волині у другій половині XIX ст. *Національні меншини*. К., 1997. С. 29–30.
13. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text> (дата звернення: 30.06.2025)
14. Лазарович М. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років: компаративний аналіз. Тернопіль, ТНЕУ. 2013. 760 с.
15. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. К.: Поліграф. центр «Фоліант», 2005. 633 с.
16. Луцький Ю. В. Вплив на структури та інтереси чеського етносу в Україні революційних подій 1917–1921 років. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного педуніверситету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 1999. Т.3 (5). С. 275–277.
17. Луцький Ю. В. Чехи на Україні (1917–1933). *Вітчизна*. 1994. № 3. С. 123–125.;
18. Ляшко М. Національна меншина як об'єкт соціальної роботи: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2023. Випуск 1 (52). С. 106-109. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.106-109>
19. Мокрицький Г. Крошнянська чеська школа в Житомирі. Сторінки історії: від відкриття до занепаду. *Національні меншини Правобережної*

України. *Історія і сучасність: Науковий збірник*. Т18. Житомир, 1998. С. 118–126.

20. Мухіна Л., Вацулик Я., Дмитрук С. *Історія чехів в Україні*. Київ: НАУ. 2013. 598 с.

21. Погуляєв О., & Прилипко Р. Умови розвитку чеської освіти в Наддніпрянській Україні в період Української революції. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 49, 2024. С. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-23-29>

22. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.

23. Умінський С. А. Становлення та розвиток навчальних закладів для дітей чеського походження на Правобережній Україні (др. пол. XIX – 30-ті рр. XX ст.): дис. канд. пед. наук: 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки. Житомир, 2014. 269 с.

24. Устименко В. М. Формування правничої бази для регулювання міжетнічних відносин у період Української Центральної Ради. *Український історичний журнал*, 2012. №1. С. 79–88.

25. Хоренков А. Волинські чехи. Картина з життя переселенців у 1862–1947 роках. *Житичі*, 2002. №5. С. 7–15.

26. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 100. 15 арк.

27. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 321. 79 арк.

28. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАКУ). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 3260. 195 арк.

29. Чехи на Волині: історія і сучасність. *Науковий збірник «Велика Волинь»*. Т. 24. Житомир – Малин. 2001. 226 с.

30. Чуюн І. Становище освіти у середовищі чеської меншини Радянської України (1920–1930-і рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 1. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.2518/2307-7778.19.01.13>

31. Шпиталенко Г. До історії чеської трудової еміграції на Волинь у другій половині XIX – на початку XX століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Випуск 15. Запоріжжя, 2002. С. 160–166.